

Contar històries, traduir històries

per Ovidi Carbonell Cortés

Hi ha un dilema que sembla que es planteja en tota traducció. Cal traduir allò que és? O allò que voldríem que fos? Tothom dirà que traduir és transmetre la informació exacta de l'original; en cas contrari, no traduïm, sinó que fem una altra cosa: adaptem, modifiquem, mitjancem, subvertim...

Però els estudis de la traducció han fet palès una evidència: que construir un text «equivalent» a un altre té menys a veure amb l'exactitud dels conceptes o idees expressats, que amb la intenció amb què es vol produir un text en la situació d'arribada inspirat per l'existència d'un original. Per tal d'explicar aquesta irregularitat —que no és més que la famosa «traïció» del traductor envers l'original— la teoria de la traducció ha recorregut a conceptes tècnics: equivalència pragmàtica, funció de la traducció, equivalència dinàmica, ideologia, manipulació, intervenció, rizoma, etc. La divergència i la intervenció que la produeix se centren fonamentalment en dos àmbits: l'un és la dimensió cognitiva de les idees expressades per mitjà de categories i paraules que només per convenció acabem fent coincidir; l'altre és el de la dimensió sociocultural. Els textos i les seves idees són instruments d'actuació social, i aquí entren els propòsits i intencions que hi subjauen; la representació de la cultura d'origen i el caràcter del text com a objecte semiòtic, l'exotisme i la veu de l'altre; la ideologia que mena a intervencions, mediacions o subversions; i la traducció com a mitjà per aconseguir un objectiu social i cultural: transmetre la ciència, *crear* ciència; transmetre la literatura, *crear* literatura; fer arribar textos audiovisuals i afegir-los a la cultura de destinació; comunicar en dret, economia o comerç; *crear* relacions pel llenguatge però entre llengües.

Estem acostumats a textos en què l'autoritat d'un autor-creador ajuda a la ficció de la unidireccionalitat de les traduccions. Però la traducció de la literatura oral ens obre, en canvi, un ventall de possibilitats en què el traductor no és una molesta peça intermèdia, sinó una poderosa força creativa, una baula més en la cadena de transmissió en què la figura de l'autor sovint desapareix i sovint coincideix amb la del traductor. Fa molt poc temps hem sentit la notícia de la primera versió íntegra traduïda a l'anglès dels contes dels germans Grimm, *Kinder- und Hausmärchen* (1812-1815), que ha hagut d'esperar fins l'any 2014 per a una edició completa. Perquè, tal com l'investigador i traductor nord-americà Jack Zipes ens diu a la introducció («Introduction: Rediscovering the Original Tales of the Brothers Grimm»), «des de 1812 fins a 1857 els germans [Grimm] havien suprimit nombrosos contes de la primera edició, i els havien substituït per versions noves o diferents; hi van afegir més de cinquanta històries; en van retirar les notes a peu i les van publicar en un volum per separat; en van revisar els prefacis i introduccions; van posar il·lustracions en una petita edició separada dirigida més aviat als infants i les famílies, i van embellir els contes de manera que es van convertir en polides "joies" artístiques» (xix-xx). Si els contes de la primera edició són «més fabulosos i desconcertants», és perquè «retenen el sabor càustic i ingenu de la tradició oral», mentre que les edicions posteriors havien estat «vacunades» o censurades amb el seu cristianisme sentimental i ideologia puritana», un canvi de plantejament ideològic que va ser

gradual des de 1816. Fet i fet, la traducció ens «redescobreix» que la malvada madrastra de Blancaneu o de Hansel i Gretel n'era originalment la mare biològica —canviada després per consideració a la santedat de la maternitat (xxxvii)—, o que una provocadora Rapunzel té dia rere dia «a merry time» amb el seu jove príncep fins que un dia pregunta a la fada: «Digue'm, Mare Gothel, per què se'm va fent la roba tan estreta? Ja no em ve!» (xxxvii-xl)

Aquesta nova traducció sembla que desfà una autocensura o intervenció extensiva (dels autors originals, sobretot Wilhelm) en edicions subsegüents, que ens ha privat d'accedir més directament a les seves arrels en la narrativa oral, però que potser en va permetre una difusió i fama mundial que no s'hauria pogut donar d'altra manera. Va ser precisament la intervenció, que en va permetre la difusió global en traduccions?

La traducció inevitablement comporta retraduccions, noves versions i reversions. Com va suggerir Walter Benjamin al seu famós article «The Task of the Translator» (1923), l'obra original viu en la traducció, la qual n'és l'«altra vida», en què se n'actualitza la intencionalitat. Segons apunta Zipes, «des de molts punts de vista els desconeguts contes originals [...] es llegeixen com a històries "noves" sorprenents, més a prop de la narrativa oral tradicional que la col·lecció final de 210 contes de l'edició de 1857». Recordant l'obra pionera de Dolors Cinca, que va ser, amb Margarita Castells, la primera a traduir *Les mil i una nits* des de la perspectiva de la narrativa oral, també la traducció ha anat evolucionant cap a un paradigma de mutabilitat i versatilitat, en comptes de fixesa i fidelitat o equivalència com a objectius últims. La versatilitat de la traducció implica la localització, la recontextualització, la variació multimodal, la creativitat, l'actuació o *agència* de tots els actors implicats, fonamentalment els traductors, però també dels editors i de l'audiència mateixa. Aquesta traducció activa i activista funciona en molt diversos contextos, des de les xarxes socials i l'activisme polític a la creació literària.

No és exacte pensar que els nous traductors/lectors dels Grimm s'han alliberat d'innecessàries addicions o supressions i ara són més «propers» a l'«original», com si de sobte haguéssim adquirit una maduresa que ens permet finalment gaudir d'una font oculta. Quin és, l'original, quan parlem de literatura oral? De la mateixa manera que *Les mil i una nits* en qüestionaven l'existència, també en aquest cas trobem una confluència de veus autorials que donen forma a originals múltiples. Jacob Grimm era més innovador que no pas Wilhelm, i això volia dir canviar la forma i adaptar-la als gustos de l'època. Jack Zipes, el nou traductor americà, ha dut a terme un compromís creatiu, sent fidel al contingut, però adaptant la forma a un elegant llenguatge col·loquial totalment contemporani, llegible i agradable. Fa vuit dècades, Josep Carner i Marià Manent publicaven magistralment les rondalles de Hans Christian Andersen traduïdes a un impecable català noucentista (1933); al final dels noranta, Cinca i Castells donaven nova vida catalana als contes de *Les mil i una nits* tractant-los com els espècimens de narrativa oral que havien estat durant segles i segles, poc més que notes i suggeriments per a la creativitat del narrador, abans de la seva (molt relativa) fixació en un text, laconic en estil, entre les edicions de Calcuta (1832-1942, text ZER) i la de la impremta Bulq d'El Caire de 1835, en resposta a la demanda europea de textos per a traduir.

Presentar una versió de les *Nits* és una tasca gegantina i inesgotable. No són un text; són més aviat un gènere, un corpus de literatura oral que es remunta en àrab almenys des que Ibn al-Nadīm (final del segle X) el va citar i classificar juntament amb el *Sendebār* i el *Kalīla wa Dimna* (Reynolds 2008: 250). Moltes de les fonts, algunes d'un laconisme quasi taquigràfic, són materials per a l'actuació oral de rondallaires. En un volum d'homenatge a Dolors Cinca és obligatori remarcar la gran quantitat de reptes que va suposar la versió que va fer amb Margarida Castells: 1) fer una recerca exhaustiva de fonts documentals i contrastar versions impreses amb manuscrits inèdits i traduccions; 2) qüestionar el concepte mateix d'original, davant l'allau de versions; 3) arribar a una versió integradora; 4) presentar una metodologia de traducció pragmàtica i dinàmica adient a la literatura oral *destinada a ser llegida*.

El món actual està dominat per la mercantilització de l'obra creativa; per tant, els drets d'autor tenen una importància suprema i l'obra adquireix una aura de fixesa i immutabilitat excepte en casos molt excepcionals. Paradoxalment, la traducció —que aspira a la reproducció i multiplicació de l'obra en distintes veus—, per la pròpia naturalesa adaptativa, posa en qüestió la fixesa de l'original. Bona part de la traductologia contemporània té com a objecte d'estudi l'asimetria o anisomorfisme de llengües i textos, i la necessària intervenció del traductor com a mediador i creador alhora. És convenient recordar que una obra com *Les mil i una nits* constitueix un corpus obert de sub-obres (les rondalles), al seu torn moltes vegades imbricades en sub-sub-obres a la manera de nines russes. Aquests corpus s'han anomenat compilacions d'històries en marc (*frame-tale collections*), els quals «no es concebien generalment com a obres integrals, sinó com a recipients oberts que els copistes i redactors podien alterar com volguessin, afegint, suprimint o reordenant els contes d'una manera bastant lliure» (Reynolds 2008: 256). Aquesta llibertat i flexibilitat és la que va permetre que diverses traduccions aïllades arribaren a influir Ramon Llull, Juan Manuel, Juan Ruiz (arxipreste d'Hita), i fins i tot Boccaccio i Chaucer (ibid.).

A banda del marc organitzatiu, la narrativa oral té una estructura interna que ha estat objecte d'anàlisi dels especialistes en narrativa i folklore, i que permet la classificació de les rondalles segons *motius*: així, cada conte consta d'unitats temàtiques a les quals s'assigna un codi tipològic, com ara O410 al motiu «la princesa resta adormida després d'un encantament; és desencantada per un príncep». Aquest codi va ser desenvolupat per Antti Aarne (1910), Stith Thompson (1928-1961) i Hans-Jörg Uther (2004), i per tal raó es coneix com a Aarne-Thompson-Uther o ATU. Hi ha aplicacions locals d'aquesta classificació: Camarena i Chevalier (1995-2003) per al conte folklòric en castellà, Oriol i Pujol (2002) per a la rondallística catalana, Rafael Beltrán (2007) per a la valenciana o El-Shamy (2004) per a l'àrab. Des d'aquesta perspectiva Pinaud (2002) va analitzar les *Nits*; Marzolph i van Leeuwen (2004) en van publicar un catàleg complet de motius (Nota 1); i Dolors Cinca, a la seva tesi doctoral (2005) va ser la primera a abordar-ne la importància per a la traducció; de fet, la seva va ser la primera traducció (amb Margarita Castells) enllestida a partir d'aquestes característiques de la narrativa oral, després tractades per Yamanaka i Nishio (2006), els primers estudis traductològics de les *Nits* enfocades com a material narratiu oral.

Si *Les mil i una nits* són en essència literatura de transmissió oral, cal preguntar-se si és preferible una traducció que s'adeqüi al gènere folklorístic —o almenys s'hi acosti—, la qual cosa comportaria una familiarització perquè entroncaria amb la narrativa oral de la llengua de destinació (traducció narratològica, estratègia *familiaritzadora*), o bé enfocar les expectatives dels lectors, preparats per accedir a una obra fixa, tancada, estereotipada, en la qual esperen gaudir de l'entorn «oriental» novel·lístic desenvolupat per la tradició de traductors des de Galland l'any 1709 (traducció orientalista, estratègia *estranyadora*). Dolors Cinca va ser una de les primeres a advertir que eixe estranyament oferiria una il·lusió d'acostament a l'Altre. Com deia Edward W. Said comentant la *Bibliothèque Orientale* de Galland i D'Héribélot, aquestes opcions «no intenten revisar les idees habitualment acceptades sobre l'Orient, perquè allò que fa l'orientalista és *confirmar* l'Orient als ulls dels seus lectors; no intenta, ni ho pretén pas, desestabilitzar conviccions que ja són fermament establertes» (1978: 65). En aquest sentit, Cinca i Castells van fer una traducció de gran qualitat, a contrapèl de les tendències exotitzants usuals, però ben arrelada en la rica tradició rondallística catalana.

Podríem interpretar-ho com a esmena i reconèixer que les traductores ens han retornat un text obert i hi han donat nova vida, perquè les *Nits* de Cinca i Castells es llegeixen en gran part com a rondalles tradicionals. No hem d'oblidar el que El-Shamy ens deia en el seu catàleg tipològic de la rondalla àrab: «As an aspect of folkloric behavior, a true folktale, told orally from memory, is one of the most delicately balanced manifestations of human life. It is a description of life and living in a real or fictitious community as perceived by narrators and visualized by listeners, each in his unique

way. A tale's emergence, spread, stability, change, and continued presence or disappearance among a certain social group are governed by specific psychological, social, and cultural forces. A folktale lives on the lips of its bearers but merely exists in a state of suspended animation when reduced to the written form» (2004: x).

Esclerotitzades en la rigidesa del text *ZER*, considerades literatura secundària, les rondalles de les *Nits* no han conservat entre el públic àrab la vitalitat que encara gaudeixen les rondalles populars. En canvi, a Occident, han estat subjectes a la intervenció de desenes de traductors occidentals més o menys exotizants: les romantitzades de Galland (1709) i Pedraza Páez (1942); les acadèmiques de Lane (1840), Weil (1841), Vernet (1959), Gutiérrez-Larraya i Martínez (1965); les desinhibides de Mardrus (1899-1904) (Nota 2) i Blasco Ibáñez (s. d.); l'extravagant de Burton (1885) o l'híbrida de Cansinos-Asséns (1954), entre moltes altres. Cap, però, s'insereix en la tradició del gènere rondallístic del context de destinació, sinó que han intentat, cadascuna al seu aire, inventar-ne un de nou, el gènere «mil i una nits» en desenes de variacions: totes apel·len al misteri de l'Orient construït des d'Occident com a mirall, i totes estan destinades a convertir-se en curiositats arqueològiques, en experiències traductores personals fruit d'una moda o altra. En contrast, la traducció catalana, seguint els models de la rondalla en estructura, expressions formulístiques, diàlegs pragmàticament actuals, absència de notes erudites, etc., incorpora les *Nits* al conjunt de manifestacions rondallístiques tradicionals i obre la porta a un diàleg creatiu amb la tradició oral. Com indica Beltran (2007: 543), en un paràgraf que ens recorda també la condició del traductor com a transmissor: «Perquè la qualitat, en tradició oral, no s'amida per l'originalitat temàtica. El narrador o cantant tradicional es manté bàsicament fidel als seus models, i ell i la seua audiència no troben el sentit del seu art en la variació, sinó en el manteniment de temes i formes heretats. La qualitat, doncs, s'amida per la capacitat d'expressió i la voluntat de supervivència.»

NOTES:

1. «Appendix 4: International Tale-Types Corresponding to the System of *The Types of the Folktale*», p. 824-829; «Appendix 5: Narrative Motifs According to Stith Thompson's *Motif-Index*», p. 830-837. Així, el motiu AT 561 «Aladí» pot trobar-se també en la literatura oral catalana: Oriol-Pujol el troben a Catalunya en una versió clarament procedent de les *Nits* («Aladí i la llàntia meravellosa»), però dins l'àrea geogràfica valenciana Jordi Raül Verdú en troba a Alcalà de la Jovada (Marina Alta) una versió paral·lela («La caixeta màgica»), que és catalogada per Beltran (2007: 611) com a variant del motiu AT 561 amb elements de l'AT 560. L'estrany conte d'Aladí no es troba a les fonts àrabs i podria ser de collita pròpia de Galland, que va introduir les *Nits* a Occident.

2. Sobre la relació de Mardrus amb la literatura oral, vegeu Chauvin 1892-1922, 9, p. 84-85. Per exemple, Mardrus va incloure el motiu AT 510 a «La ventafocs», a partir de materials de Yacoub Artin Pacha a *Contes populaires de la vallée du Nil* (París, 1895); vegeu també Marzolph i van Leeuwen 2004, p. 637-638.

REFERÈNCIES:

AARNE, Antti; THOMPSON, Stith. *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*. Hèlsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1961.

BELTRAN, Rafael (ed.). *Rondalles populars valencianes. Antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007.

- BENJAMIN, Walter [1923, 1968]. «The Task of the Translator». Traduït per Harry Zohn. A: VENUTI, Lawrence (ed.). *The Translation Studies Reader*. Londres: Routledge, 2000.
- CAMARENA LAURICICA, Julio. *Catálogo tipológico del cuento folklórico español: cuentos maravillosos*. Madrid: Gredos, 1995, 1997.
- CAMARENA LAURICICA, Julio; CHEVALIER, Maxime. *Catálogo tipológico del cuento folklórico español. Cuentos - novela*. Alcalá de Henares: Centro de Estudios Cervantinos, 2003.
- CHAUVIN, Victor. *Bibliographie des ouvrages Arabes ou relatifs aux Arabes dans l'Europe chrètienne de 1800 al 1885*. Lieja: H. Vaillant-Carmanne, 1892-1922.
- CINCA, Dolors; CASTELLS, Margarida. *Les mil i una nits*. 3 vol. Rev. de Jaume Creus. Barcelona: Proa, 1995.
- CINCA, Dolors. *Oralitat, narrativa i traducció. Reflexions a l'entorn de Les mil i una nits*. Edició a cura d'Ovidi Carbonell i Cortés. Barcelona: Eumo Editorial, 2005.
- EL-SHAMY, Hassan. *Types of the Folktale in the Arab World: A Demographically Oriented Tale-Type Index*. Bloomington: Indiana University Press, 2004.
- MARZOLP, Ulrich; van LEEUWE, Richard (amb la col·laboració de Hassan Wassouf). *The Arabian Nights: An Encyclopedia*. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-Clio, 2004.
- ORIOI, Carme; PUJOL, Josep Maria. *Índex tipològic de la rondalla catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura (Materials d'etnologia de Catalunya), 2003.
- PINAUD, David. *Storytelling Techniques in the Arabian Nights*. Leiden: E. J. Brill, 2002.
- REYNOLDS, Dwight F. «Popular Prose in the Post-Classical Period». A: ALLEN, Roger; RICHARDS, D. S. (ed.). *The Cambridge History of Arabic Literature, vol 6: Arabic Literature in the Post-Classical Period*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- SAID, Edward W. *Orientalism*. Londres: Penguin, 1978.
- UTHER, Hans-Jörg. *The Types of the International Folktales: A Classification and Bibliography*. 3 vol. Hèlsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004.
- YAMANAKA, Yuriko; NISHIO, Tetsuo. *The Arabian Nights and Orientalism: Perspectives from East and West*. Nova York: I.B. Tauris, 2006.
- ZIPES, Jack (ed.). GRIMM, Jacob; GRIMM, Wilhelm. *The Complete First Edition of the Original Folk & Fairy Tales of the Brothers Grimm*. Trad. de Jack Zipes. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2014.